

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ІДЕЇ СВЯТОЇ РУСІ СЕРГІЯ РАДОНЕЖСЬКОГО

У статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з процесом формування національної ідеї Росії, що є необхідною умовою успішної реалізації процесів державотворення. Йдеться про спробу впровадження в історії Росії ідей ісихазму.

Після розпаду СРСР в 1991 році і утворення на його уламках Російської Федерації, де 80% населення розмовляють російською мовою [1, с. 39], відбувається активний процес самоідентифікації російського народу в його історико-культурному минулому. Переусвідомлюються не тільки події 1991, а й 1917 року, явище Громадянської війни та тої духовної парадигми, яка історично привела Російську імперію до краху.

М. Калашніков, С. Кугушев вважали, що основною духовною причиною знищення Російської імперії був розкол. Розколом, який остаточно сформувався в другій половині XVII ст., прийнято називати відокремлення від московської православної церкви частини віруючих, які отримали назву старообрядців. Це були представники кращої частини віруючих мирян-безкорисливих, які підтримували традиції ісихазму, закладені ще Сергієм Радонежським. Брама «ЗЛА» відкрилась тоді, коли відбувся відхід церковної влади від алгоритму Святої Русі, коли до керівництва країною прийшла династія Романових (Захар'їних-Юр'євих) [1, с. 93]. Саме від часу приходу до влади династії Романових остаточно було знищено Перший Московський духовний Проект, а сутність влади як служниці своєму народові була відкинута і надовго забута. Розпочалася агонія духовно розірваного суспільства – те, що й досі бояться повною мірою дослідити і визнати історики.

Російський світ стає владоцентричним. Влада стає умовою існування всіх і всього. Починає формуватися сервільний устрій, який увійшов у науковий світ під назвою «Москва – Третій Рим». Це був спосіб контролю московської влади над московським життям, форма взаємодії російської системи і російської влади, які й обумовили усю російську історію до кінця XX ст.

Проект «Святої Русі» народився наприкінці XIV ст. і був першим національним російським проектом, який стосувався не політики, ідеології та економіки, а культури, духу і віри [2, с. 200].

Відомо, що батьківським народом великоросів (московитів) виступили руси (слов'яни) з Подніпров'я, які в IX ст. прийшли в угро-фінські землі: вісі, мері та мурома, об'єднані загальною назвою «чудь». Це тюркомовне монголоїдне плем'я було сформоване на величезних просторах Євразії. Вплив слов'ян на угро-фінів зріс за часів Аскольда і Святослава (Завойовника), і лише Юрій Долгорукий (син В. Мономаха) узяв усі південно-східні племена під свою руку. Ось чому духовні коріння культури російської цивілізації слід шукати у «північному буддизмі» (ламаїзмі) і монгольському войовничому язичництві-сульдефонстві (Сульде – бог війни).

Монголи посилили у ментальності майбутніх росіян експансіоністські, гегемоністські та імперські риси. Як відомо, завдяки цим рисам у середині XX ст. Російська імперія відновилася майже у чингісханових кордонах – від Адріатичного моря до Тихого океану.

Трьохсотлітня залежність Московії від монголів вплинула не тільки на їх культуру, одяг, мову. Монголи вплинули на росіян духовно, ментально і навіть генетично. Були дуже віротерплячі і сприяли зміцненню московського православ'я. Відомо, що московський князь Юрій Долгорукий (1303 – 1325) одружився на сестрі хана Золотої Орди Узбека. Так утворилася колоніальна держава під назвою «Руський Улус». В середині XIV ст. у Східній Європі утворилася також і Русь Польська та Русь Литовська. Москва унаслідок історичних перипетій стала Руссю татарською [3, с. 251].

Відбувся великий симбіоз лісу і степу, народився унікальний суб'єкт історичного дійства – народ російський – московський. Усвідомлення цього народу єдиною державою відбулося в 1380 році, після перемоги московитів над Мамаєм у Куликовській битві. Але справжньою духовною предтечею виникнення Москви і формування московської ідеї «Святої Русі» був Сергій Радонежський (Варфоломій (1321 – 1391 рр.), з ім'ям якого пов'язана і назва першого проекту Святої Русі. Проект «Святої Русі» став способом самоорганізації нової московської цивілізації, виникнення нового татаро-російського топосу і був подібний до алгоритму, ґрунтувався на генно-духовній програмі-кодї. Ідея «Святої Русі» була тим московським цивілізаційним проектом, який зробив московитів великими, а російський етнос згодом постав явищем світової культури.

Значну роль у цій справі відіграли Батьки Церкви і засновані ними монастирі. Віра була тим конденсатом, у якому накопичувалася соціальна енергія, яка могла змінити історію. Під час кривавих міжусобиць центрами майбутньої московської культури і регулярного відтворювального господарства стали обителі. Власне, в храмах люди залучалися до Бога, отримували згоду зі світом. У церквах ніхто нікого не грабував (монголи звільнили обителі від щорічного податку-десятини), тут розвивалися ремесла і нові технології, йшла напружена духовна робота. За життя одного покоління (підкреслимо це) отець Сергій Радонежський перевиховав усю московську спільноту, змінив політичну культуру і навіть соціально-економічну основу Московії. Він усвідомив життя як необхідність втілення у ньому свого людського призначення, зробив світську і військову працю святою справою. Заснував Троїце-Сергієву Лавру. Під час воєн церква виставляла свою збройну силу – «чорну сотню». Посланці Лаври – Пересвіт та Ослябя – брали участь у Куликовській битві і назавжди увійшли в російську історію [3, с. 338].

Епіфаній Премудрий, перший біограф Сергія Радонежського, зібрав і сформував, спираючись на його поради, основу нового вірування, його духовне credo.

Першим наріжним каменем учення святого Сергія було життя для «плъзі», слово, яке мало в старослов'янській мові три значення: «користь» (рос. – «польза»), «добро», «благо» – як у матеріальному, так і в духовному вимірах. Повчання Радонежського «о плъзе» – це заклик до братії жити в любові, сіяти добро та нести благо.

Другим постулатом у розумінні святого було усвідомлення власної створюючої праці як основи богоугодного життя, як обов'язкової та природної умови духовного вдосконалення, прояву справжньої молитви до Всевишнього.

Третім правилом засновника нового вчення була безкорисливість (рос. – «нестяжательство»). Преподобного Сергія не хвилювало особисте накопичення матеріальних благ. Він турбувався про накопичення скарбів духовних і став храмом Бога живого. Він не писав книг і своє бачення дійсності передавав із уст в уста, подібно до того, як це й досі робиться у дзен-буддизмі, даосизмі, суфізмі. Його учні створювали подібні, як у свого вчителя, храми (коли С. Радонежський почав свою роботу, у московитів було близько 40 храмів, коли він помер, стало 190 обителей). У XV ст. їх було вже 400 [4, с. 117]. Продовжували справу Радонежського святі: Андроник, Діонісій, Кирил, Сава, Зосима, Стефан Пермський та інші Батьки Церкви.

Це був результат взаємодії людини з Богом, контакту з морфогенним полем-континуумом смислів. Це було те, що називається знанням, відчуттям і думкою водночас; те, що християнство називає нині благодаттю Божою. Отримавши таку благодать, людина починає декодувати її структуру, вводить її у контекст своєї культури, розподіляє таємниче послання згори на думки, почуття, образи, трансформує їх у діях, у політиці, в науці. Те, що сьогодні, за висловлюванням Л. Гумільова, називають пасіонарністю або харизмою, тобто Даром Божим.

Монастирі у новонародженій Московії постали центрами постійної праці і душевної молитви. Вони більше керували церковною ієрархією, ніж їй підпорядковувались, і були власне церквою в її сутнісному розумінні. Створювалися монастирі згідно з Афонською традицією – ісихазмом. Старці в храмах досягали високого ступеня душевного вдосконалення, відігравали головну роль у накопиченні духовної енергії, яка притягувала до себе інших людей, наповнювала простір небаченою Божественною силою. Справу Сергія Радонежського продовжив Ніл Сорський (Майков), який у 1485 році побудував скит (неподалік від Белозерського монастиря, біля річки Сори). Після 20 років служіння у Кириловому монастирі він 10 років навчався на Афоні, де пройшов вищу школу духовного діяння – містичного злиття людини з Богом – ісихазму. Ісихазм був продовженням аскетичного життя єгипетських пустельників, яке обґрунтував афонський монах Григорій Палама (1296 – 1359), що у свою чергу було розвитком вчення Симеона Нового-Богослова та Григорія Сінаїта.

Згідно з ученням Палами, людина, яка полюбила Бога, спроможна під час молитви приєднуватись до Божественної енергії-благодаті, отримує можливість перетворювати світ за законами гармонії, краси і міри та побачити їх наслідки у своїй діяльності. Слово «ісихазм» походить від грецького «ісихія», тобто мовчання або читання молитви у думках. Першою літературною редакцією ісихазму на московських землях було «Послання Новгородського архієпископа Василя Тверському єпископу про Рай», яке датується 1347 роком. Ісихазм дозволяв московитам по-новому подивитися на християнське віровчення та змінити таке становище, коли Бог існував окремо «сам по собі», а його чада теж «самі по собі»; ісихазм надавав можливість конкретно-чуттєво сприймати духовний світ, став свого роду сакральною формою старовірів – московським духовним Ренесансом. Його зміст був не у поверненні до першооснов християнства, а в глибшому усвідомленні християнського ідеалу Бога Живого на землі.

Ісихазм у Московії стимулював інтелектуальну активність, сприяв розвитку творчості, впливав не тільки на зміст, а й на стиль, форму мистецтва тої епохи, яка жевріючим вогником надихала дійсність духовним «світлом», «красою» та «славою». Учення ісихазму містить у собі і основні аспекти стосунків влади духовної і влади світської. При цьому цивільна влада розглядалася виключно як служіння своєму народові, як церковне послушництво. Цар, згідно з вказаним постулатом, був не тільки рабом Божим, а й слугою Промисла Божого, який повинен дбати не тільки про недоторканість Церкви, а й про долю та життя чад своїх.

Недарма саме прибічники ісихазму стали засновниками духовної течії, яка отримала назву «безкорисливі» (рос. – «нестяжатели»). Безкорисливі вважали обтяжливим матеріальне життя як накопичення, схилилися до аскетизму, а деякі з них, як, наприклад, учень Ніла Сорського Паїсій Ярославов, змушені були навіть покинути своє ігуменство і служіння Богу через неспроможність переконати тамтешніх монахів (частина з яких була пострижена з князівських родів) у необхідності вести чернецьке життя: виконувати піст, монастирську дисципліну з її наверненням до молитов тощо. Безкорисливість логічно випливала з ідеології ісихазму, спонукала монахів жити з власної праці, зосередитися на внутрішній духовній роботі і діяти за принципом: «хто не працює, той не їсть». Вона дозволяла навіть невелику милостиню з боку мирян, але таку, яка є тільки необхідною.

Практика безкорисливих зустріла опір з боку прихильників тої частини монашества, яка дбала про власні статки та підвищення економічної могутності храмів. Очолив цей рух Іосиф Санін, ігумен Волоцького монастиря, який керував обителлю з 1478 року. Принципово позицію іосифлян і безкорисливих можна відобразити дилемою: перші виступали за Богопослушництво, другі – за Богопізнання. Іосифляни припускали можливість використання рабської праці, мали у своїх володіннях велику кількість підпорядкованих їм сіл із селянами. А світські феодали іноді надавали у пожертву церкві цілі вотчини, щоб після їх смерті монахи молилися за упокій їх душ. Обителі, окрім того, отримували з мирян ще й знатний «корм» зерном, птицею, м'ясом, винами тощо і всупереч духовній традиції, вели досить безтурботне, світське і навіть розкішне життя. Втім, були випадки, коли храми відбирали землі у найбідніших селян за борги, збільшуючи у такий спосіб кількість власних володінь [5, с. 195].

Вже у XV ст. храми в Московії були великими землевласниками. Водночас фонд «державних» (чорних) земель, які великий князь надавав служивим людям як винагороду за службу, постійно зменшувався. Стає зрозумілим бажання великого князя оволодіти церковними наділами, щоб поповнити фонд пожертвувань. Безкорисливі підтримували ці кроки князя. Іосифляни, навпаки, наполегливо відстоювали своє майно. На Соборі 1503 року Іосиф Волоцький говорив, що якщо у монастирі не буде сіл, то як бажаючі можуть постригтися у монахи? І якщо обителі не будуть мати свого наділу, звідки візьмуться чесні монахи на керівництво митрополією або єпархією? А коли не буде чесних старців, страждатиме й віра [4, с. 118].

Згідно із традицією, яка йшла від Константинополя, церковна влада повинна була підпорядковуватись владі кесаря, тобто великого московського князя. Позиція іосифлян зміцнити свою владу, підкріплюючи її матеріально, йшла усупереч із цим постулатом. Церква в особі держави бачила і слугу віри, і господаря. Держава в особі церкви – тільки слугу. Таке розуміння ситуації неминуче вело до конфлікту влади і церкви. Церква, яка повинна була вести прихожан до спасіння во Христі, але яка при цьому апелювала до державної влади, зраджувала власну паству, боялася залишитися наодинці з нею. Намагаючись зберегти свої майнові цінності, вона спотворювала себе як інститут духовного впливу на людину. Така зрада в Московії стосувалася більше прибічників іосифлян, аніж безкорисливих.

Наприкінці XV ст. великокнязівська влада, намагаючись позбавити церкву впливу у суспільстві, висунула версію свого виключного давнього походження. У «Сказанні про князів Володимирських» (на Клязьмі) рід московських государів виводився безпосередньо від римського імператора Августа, при цьому підкреслювалося його іноземне походження, яке автоматично звеличувало владу кесаря над усіма верствами московського суспільства. Великий князь при цьому отримував можливість дивитися на своїх підданих як на холопів. У цьому сенсі підтримка владою партії іосифлян була черговою маніпуляцією, своєрідною сходинкою на шляху зміцнення влади великокнязівської, яка згодом буде використана не тільки проти іосифлян, а й проти власне церкви, і яка, врешті-решт, буде позбавлена своїх привілеїв мати землі і стане лише департаментом (за часів Петра I) новоствореного уряду. На початку XVI ст. в Московії формується ідея Москви – «Третього Риму», яка теж слугувала тільки звеличенню влади московських государів. Держава починає привласнювати собі усі досягнення і церкви, і народу. Наприкінці XVI ст. ідея «Третього Риму» зазнає поразки. Кульмінаційними стають роки Великої Смути (1603 – 1618). Однак власне віра, праця і воля приниженого та уярмленого народу врятувала країну. Московія знову отримала історичний шанс побудувати свій містичний град Кітеж, втілити у практиці свого життя ідею Святої Русі. Втім, зробити цього не вдалось. У 1612 році відбувся Земський собор, де уперше і востаннє у російській історії було всенародно обрано нового кесаря Михайла Захар'їна-Юр'єва,

який взяв собі інше прізвище – Романов. Слово «Романов» означало «римський» – той, хто тільки самим прізвищем стояв вище від усіх верств населення. За висновками М. Калашнікова та С. Кугушева, до влади прийшла династія прибічників західної «польської партії» і тих російських дворян та бояр, які під час Смути підтримували власне поляків.

Для того щоб врятувати собі життя і забезпечити майбутнє, вони й підтримали безпечну для себе людину – Михайла Захар'їна-Юр'єва. Підтримка надходила із боку патріарха Московської православної церкви, який, за висновком вказаних авторів, і був справжнім фізичним батьком новообраного царя. На користь цієї думки є той факт, що саме цей патріарх отримав своє патріаршество з рук Лжедмитрія I, першої польської маріонетки (Григорія Отреп'єва). Майбутній московський патріарх вчився в єзуїтській академії в місті Марієнбурзі і був дуже далеким від турбот московського народу. Ось чому влада Романових, яка спочатку змушена була рахуватися з суспільною думкою, згодом відокремилася від суспільства, перетворилася у вузьке коло можновладців і стала самодержавною.

Починається потужний наступ самодержавної влади на московську віру, на ісихазм. Це була віра, з'єднана із одухотвореним життям – яка перемогла Смуту, доповнилася цінним досвідом жити за заповідями християнського Бога Ісуса Христа. Проповідниками цієї віри були старообрядці. Старообрядці стали послідовниками Сергія Радонежського, які, на думку М. Костомарова, і були явищем нової Московії – ідеї Святої Русі. Всупереч консервативним інквізиторам типу патріарха Нікона, прихильники старої віри відстоювали життєдіяльну для Московії традицію, боролися за єдино правильний та вільний шлях духовного розвитку країни, а коли побачили опір з боку влади, пішли в «розкол». Церковна реформа Нікона, яка вела до тотального одержавлення бюрократичного чиновництва та поліцейського нагляду, була спрямована на знищення «старих обрядів» і на утвердження єдиного офіційно-казенного православ'я за новогрецьким зразком. У країні, де поруч із православними християнами жили мусульмани, ламаїсти і шаманістичники, це було неприпустимо. Розпочався великий Розкол, який знищив остаточно російський град Кітеж, звів нанівець ідею Святої Русі.

Нікон не був слугою царя, вважав себе богословом православного світу, хоча готував його до Страшного суду, тобто смерті як ідеалу для московського народу. Він жив з вірою в очікуванні у 1666 році кінця світу, і у своїй діяльності виходив власне з цього. Ось чому він активно боровся за таку віру, щоб у ній не було різночитань. А коли настане кінець світу, щоб православні віруючі мали можливість визнати один одного за своїх і щоб Господь прийняв їх до себе. Він намагався побудувати в Московії Храм Бога – подібний до Єрусалимського храму Воскресіння Господнього, тобто здійснити багаторічне перенесення святих міст, імен та реалій святоїудейської історії на московський ґрунт і у такий спосіб перетворити Московію у Святу землю. Від людей вимагали хреститися по-новому, їх переслідували за стару віру, катували, палили, принижували. Це була війна влади проти власного народу.

Коли Нікон виконав своє завдання, його усунули. У 1666 році, під головуванням Антіохського та Олександрійського патріархів, у присутності десятих митрополитів, вісьмох архієпископів, п'ятих єпископів та величезної кількості чорного і білого духовенства, відбувся соборний суд, який і позбавив його патріаршества. Так очікуваний Ніконом кінець світу став кінцем його політичного і духовного життя. Розкол довго турбував країну і як духовна травма наклав відбиток на майбутнє імперії. Чи так відповідає Московія її високому служінню обраниці Божої? І відповідно: чи так московський народ несе на собі тягар релігійно-морального послушництва? Що слід робити для того, щоб облаштувати майбутнє, але краще життя суспільства? Чи є Третій Рим, тобто Москва, царством Люцифера? У напружених роздумах про це минає усе XVII століття. За образним висловлюванням Вл. Соловйова, це і був кінець Московії як Святої Русі!

Від неї відійшла її найкраща частина (за деякими даними, в розкол пішло до 20% населення країни). Наприклад, у такому середньоволзькому місті як Кержач, неподалік від легендарного озера Світлояр, під водами якого нібито і знаходиться омріяний росіянами град – Кітеж, наприкінці XVII ст. мешкало 47 тисяч людей. Це дуже багато. У Нижньому Новгороді на той час, наприклад, мешкало лише 12 тисяч [1, с. 348]. У такий спосіб найкраща частина Московії відокремилася від офіційної церкви і влади Романових. Старовіри зберегли чистоту віри, твердість характеру, досвідченість християнського вчення, високу духовну і моральну стійкість – надію і духовний капітал сучасної Росії.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок про те, що у процесі історичного розвитку в будь-якій країні виникають умови, коли фактори нестабільності спроможні подолати силу інерції, коли зміни умов життя диктують необхідність радикальних змін у суспільстві, призводять до революційної ситуації. На жаль, таким наріжним моментом для усієї історії Росії і постав Розкол у православній церкві в Московії. Свій вибір пропонували безкорисливі – ісихасти та іосифляни, їх вільні і невольні адепти. Це був вибір форми стосунків між людьми і Богом, відбір стосунків між особистістю і владою. Відбувалися протистояння не тільки іосифлян і безкорисливих, а й політичних партій: старомосковського боярства з «партією західників», що і визначило характер протистояння у духовній сфері, майбутню долю, історію і драматизм розвитку Московської Русі. Московія зробила свій вибір у бік абсолютного самодержавства, яке спиралося на всевладдя центрального бюрократичного апарату, що і зробило її явищем Люцифера, чудовиськом зла, і врешті-решт призвело до занепаду і повного знищення у жовтні 1917 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калашников М. Третий проект. Погружение: книга-расследование / М. Калашников, С. Кугушев. – М. : АСТ-Астрель, 2006. – 766 с.
2. Зарезин М.Н. Последние Рюриковичи и закат Московской Руси / М.Н. Зарезин. – М. : Вече, 2004. – 474 с.
3. Канигін Ю.М. Віхи священної історії: Русь-Україна / Канигін Ю.М. – К. : Україна, 2001. – 368 с.
4. Митрополит Иоан. Русская симфония. – Книга без року видання та назви видавництва. – 454 с.
5. Кацава Л.А. История России VIII – XV вв. / Л.А. Кацава, А.Л. Юрганов. – М. : Рост, 1996. – 238 с.

Н.В. Сергеев

Философское осмысление идеи Святой Руси Сергия Радонежского

В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с процессом формирования национальной идеи России, что является необходимым условием успешной реализации процессов государственного строительства. Идет речь о попытке внедрения в историю России идей исихазма.

M. Sergeyev

Philosophical Comprehension of Idea of Holy Rus by Sergiy Radonezhskiy

The pressing questions connected with formation of Russia national idea which is a necessary condition of successful realization of the state building are considered. The attempt to introduce the isikhazm ideas in the history of Russia is concerned.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2010.